

## ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ԲԱԳՈՒԻ ՆԱԽԹԱՐԴԻԻՆՆԱԳՈՐԾՆԵՐԻ XV ԱՐՏԱԿԱՐԳ ԺՈՂՈՎՐ

Անցեալ 1900 թ. գարնան տեղի ունեցած XIV ժողովը թէպէտ և վճռեց ապագայում հերթական ժողովները ամեն տարի աեմանը գումարել, բայց, որովհետեւ այդ հարցը պատշաճաւոր իշխանութեան կողմից դեռ ևս դրական վճիռ չէ ստացել, ուստի այս անգամ ժողովը «արձակարգ» անունն էր կրում:

Նաւթարդիւնագործների ժողովը գումարւում է տարին մէկ անգամ միայն: Գումարման նպատակն է քննել իւր ընտրած «խորհրդի» տարեկան գործունէութիւնը, հաստատել գալիք տարուայ ելումուտը նախահաշիւը, գործելու որոշ հրահանգներ տալ իր ընտրած «խորհրդին» և, վերջապէս, ընտրել «խորհուրդը»: Այս վերջինը երեք տարի առանց վերընտրուելու պիտի վարէ նաւթարդիւնութագործների բոլոր ընդհանուր, այսպէս ասած, «դասակարգային» գործերը, հոգայ նրանց պիտոյքները, իրագործի ժողովի հաստատած նախահաշիւը:

Այդ ժողովը նաւթային աշխարհի համար մի որոշ ինքնավարութիւն է ներկայացնում, և նրա ընտրովի «խորհուրդը» կարելի է քաղաքային ինքնավարութեան՝ Դումային նմանեցնել, իսկ վարչական մարմինը (կառավարիչը և նրա օգնականը)—Ուպրավային, սակայն մի կարեւոր զանազանութեամբ. այստեղ ընտրողների մէջ կան մեծ ընտրողներ և փոքր ընտրողներ, կան 193 ձայնաւոր ընտրող և մի ձայն ունեցող ընտրող: Այս տարուայ ձայնաւորների ցուցակից երևում է, որ լիաձայն ընտրողները 110 հոգի են, դրանցից առաջինը (Նորէլ) 193 ձայն ունի, երկրորդը (Մանթաշեւ) — 80 ձայն և վերջումը գալիս են 18 ֆիրմայի ներկայացուցիչներ — երեքական ձայնով, 14-ը — երկուական և քսանը — մի-մի ձայնով: Ընդամենը — 110 ֆիրմա — 1193 ձայնով: Առաջին տասը ֆիրմաները ունեն 615 ձայն, ուրեմն մնացած 100 ֆիրմի ձայների գումարից աւելի: Նոյն իսկ առաջին

չորսը միասին 395 ձայն ունեն, որ ասել է ձայների համարեա  
<sup>1</sup>/<sub>3</sub> մասը:

Իսկ 58 ֆիրմ, ամեն մէկը առանձին-առանձին «ամբողջ»  
 ձայն չունենալով հանդերձ, ձայնի որոշ մաս ունեն և եթէ միա-  
 նան իրար հետ՝ ձայն ստանալու նպատակով ու կազմակերպուեն  
 — նրանց վճարած նաւթահարկը իրաւունք է տալիս նրանց 23  
 ձայն ունենալ ժողովում: Սակայն, ի հարկէ, դրանցից և ոչ  
 մէկը չէ օգտուում իր իրաւունքով, քանի որ, մէկ, երկու, կամ  
 երեք ձայն ունեցողն էլ, անզօր է 193 ձայն ունեցողի կողքին:

Ահա թէ ինչու 110 ֆիրմաներից ժողովին մասնակցում  
 են իրապէս միայն 20 կամ 30 ֆիրմայի ներկայացուցիչները:  
 Մնացածները, իրանց մասնակցութեան ապարդիւն լինելը տես-  
 նելով, բնականաբար խուսափում են այդ ձևականութիւնից:  
 Երևակայեցէք, որ մի հարցում առաջին տասը խոշորները մի  
 կողմ են, իսկ մնացած հարիւրը՝ հակառակ կողմը, և նոյն իսկ  
 բոլորն էլ ներկայ, ինչ կարող են անել հարիւրը տասի դէմ,  
 քանի որ հարցը քուէարկուելիս առաջին 10 հոգին 615 քուէ կը  
 գցեն, իսկ վերջին հարիւրը — միմիայն 578: Պարզ բան է, որ  
 այսպիսի հանգամանքներում միշտ հարցերը վճռւում են ըստ  
 բարեհայեցողութեան խոշոր ֆիրմաների: Նոյն խոշորներն են  
 և Սորհրդի ընտրողները և, ուրեմն, Սորհրդի անդամները:

Ժողովին նախագահում է միշտ Կովկասի լեռնային վար-  
 չութեան գլխաւորը, իսկ նաւթարդիւնագործութեան հետ կապ  
 ունեցող մինիստրութիւնները, Կովկասի կառավարչապետը և Բա-  
 գուի նահանգապետը նշանակում են ներկայացուցիչներ:

Ժողովի հէնց առաջին նիստում մի՝ ըստ երևութիւն չնչին՝  
 դէպք տեղի ունեցաւ, որ սակայն շատ բնորոշ է ընտրովի Սոր-  
 հրդի համար: Նախորդ XIV ժողովը ձայների մեծամասնութեամբ  
 վճռել էր որ կերոսինանցքով տեղափոխուող կերոսինի գոյնը <sup>2</sup>/<sub>3</sub>  
 մարկից աւել չը լինի: «Սորհրները» աւելի խիստ պահանջ էին  
 դնում, այսինքն՝ <sup>2</sup>/<sub>3</sub> մարկ. սակայն ժողովն ընդունեց «ման-  
 րերի» առաջարկը: Բայց բանից դուրս եկաւ, որ «Սորհրերը»  
 ժողովին այս վճիռը համարել է ոչ վերջնական և իր ցանկացածն  
 է հաստատել տուել, դրանով ապօրինի կերպով նեղը գցելով  
 «մանրերին», որոնց փոքրիկ և անկատար գործարաններում հեշտ  
 չէ պատրաստել նոյնքան պարզ կերոսին, ինչպէս «խոշորներ»  
 կատարելագործած գործարաններում:

Ժողովի երկրորդ նիստում քննուեցան և բարեյաջող վճիռ  
 ստացան աշխատող դասակարգի համար բաւականին նշանա-  
 կութիւն ունեցող երկու հարց. նախ՝ միաձայն հաստատուեց  
 «Հիւանդանոցի գանձարանի կանոնադրութիւնը» և պատուի-

րուեց «Խորհրդին» պատշաճաւոր իշխանութեան հաստատութիւնը ստանալ և բանալ այդ «Գանձարանը», որին վիճակուած է շատ ու շատ հաշմանդամներին, որքերի ու այրիների օգնութեան ձեռք կառկառել նրանց կեանքի դժբախտութեան օրերին:

Այդ Գանձարանը հիմնուած է բանուորների և ստորին ծառայողների հիւանդութեան դէպքում օգնութեան ձեռք մեկնելու, իսկ մահուան դէպքում նրանց անբախտացած ընտանիքների դրութիւնը թեթևացնելու նպատակով: Բագուայ շրջակայքի նաւթաշրջանի բոլոր բանուորները, ինչպէս և մինչև 1200 ո. ոռճիկ ստացող ծառայողները—պարտաւոր են Գանձարանին անդամակցել, իսկ այդ գումարից աւելի ստացողները—կարող են և չանդամակցել:

Այդ Գանձարանն են մտնում նաև, կառավարիչների կարգադրութեամբ, զանազան զանցառութիւնների համար բանուորներից հանուող տուգանքները. բացի այդ, որքան որ գործարանի բանուորները անդամավճար մտցնեն Գանձարանը, այդ գումարի կէսի չափ էլ պարտաւոր են մտցնել և բանուորների տէրերը: Անդամավճարի քանակութիւնը ամեն տարի որոշուած է ընդհանուր ժողովում, որին մասնակցում են բանուորների և տէրերի ընտրածները: Բանուորները իրանց տէրերից երկու անգամ աւելի ձայն ունեն ընդհանուր ժողովում, որից և կախուած է Գանձարանի բոլոր գործերի կառավարութիւնն ու հսկողութիւնը:

Երկրորդ հարցը, որ նոյնպէս վերաբերում է բանուորների դրութեան բարուղբման և հեշտութեամբ անցաւ ժողովի հէնց մի և նոյն նիստում—դա բանուորների մի նշանաւոր մասի բըժշկութեան հարցն էր:

Բանը նրանումն է, որ նաւթարդիւնագործների ժողովի խորհուրդը որոշ տուրք հաւաքելով բոլոր նաւթարդիւնագործներից, այս վերջինների բանուորների համար հիւանդանոցներ է պահում, ուր և ձրի բժշկւում են թէ բանուորները և թէ նրանց ընտանիքները: Սակայն 30 հազարից աւելի բանուորների մի նշանաւոր մասը (մի երրորդականը)—աշխատում են ոչ թէ նաւթարդիւնագործների մօտ, այլ մի շարք ուրիշ գործարաններում, որոնք նաւթի հետ գործ չունենալով, բնականաբար ոչ մի տուրք չեն տալիս ժողովի Խորհրդին և այդպիսով իրաւունք էլ չունեն իրանց բանուորներին ձրի բժշկել տալ Խորհրդի հիւանդանոցներում: Եթէ Խորհրդի հիւանդանոցում տեղ և յարմարութիւն է լինում—ընդունում են այս վերջին կարգի բանուորին որոշ վարձով, հակառակ դէպքում—Խորհրդի հիւանդանոցը պարտաւոր էլ չէ հոգալ այդպիսի հիւանդի մասին: Այդ հանգամանքներում, պարզ

բան է, որ յաճախ բանուորը մնում է առանց բժշկական օգնութեան, մանաւանդ փոքրիկ գործարանատիրոջ բանուորը, որովհետեւ այդպիսի գործարանատիրոջ համար նշանակութիւն ունի այն մի քանի ուրբլին, որ նա պիտի վճարէ իր բանուորի բժշկութեան համար, ուստի նա աշխատում է խուսափել իր այդ պարտքը կատարելուց, հիւանդ բանուորին թողնելով բախտի բերմունքին, թէպէտ օրէնքի որոշ յօդուածը ուղղակի պարտաւորեցնում է ամեն մի գործարանատիրոջ՝ կամ սեփական հիւանդանոց ունենալ, կամ գործարանական տեսչութեան (фабричная инспекция) ներկայացնել մի որ և է հիւանդանոցի գրաւոր համաձայնութիւնը, — ընդունել և բժշկել այդ գործարանի բոլոր հիւանդ բանուորներին: Ահա օրէնքի այդ յօդուածը միջոց է տալիս գործարանական տեսչութեան ստիպել բոլոր գործարանատէրերին հոգալ բանուորների բժշկութեան մասին:

Գեռ անցեալ XIV Ժողովը մի մասնաժողով ընտրեց այդ հարցը մշակելու համար, թէ արդեօք ինչպէս և ինչ պայմաններով հնարաւոր է բոլոր գործարանատէրերին մասնակից անել խորհրդի հիւանդանոցներին, որպէս զի խորհուրդը, նախահարկ չը վճարող ֆիրմերիցն էլ մի որոշ հարկ ստանալով, պարտաւոր լինի վերջիններիս հիւանդներին էլ բժշկել իւր բուժարաններում:

Մասնաժողովը վերջին ժողովին մի հետաքրքրական զեկուցում ներկայացրեց, որ լուրջ աշխատութեան հետևանք էր: Բանից դուրս է գալիս, որ մինչդեռ նախարդինաբերողի 100 բանուորներից տարուայ մէջ հիւանդանոցում պառկում են 12,5-ը և իբրեւ երթևեկ օգտւում են 159 անգամ—նախահարկ չը վճարողի 100 բանուորից միայն 7,3-ը են պառկում հիւանդանոցում, իսկ իբրեւ երթևեկ—օգտւում են 74 անգամ: Հասկանալի է, որ թուերի այս աչքի ընկնող զանազանութեան պատճառ—նախահարկ չը վճարող գործարանատիրոջ անբարեխղճութիւնն է, որ չէ կամենում բուժարան ուղարկել իր հիւանդին. խուսափելով դրա հետ կապուած ծախսերից: Ի հարկէ, այս ծանր մեղադրանքը չէ կարելի չպրտել բոլոր նախահարկ չը վճարող գործարանատէրերի երեսին. կան և բարեխիղճները, բայց կան և այնպիսիները, որոնք ոչ մի կոպէկ չեն ծախսում, և իրանց բանուորներին հիւանդանոց են ուղարկում իբրեւ մուրացկաններ...

Մասնաժողովը խորհրդակցութեան էր հրաւիրել նախահարկ չը վճարող գործարանատէրերից չատերին, սակայն քչերը միայն ներկայ էին գտնուել այդ խորհրդակցութեան. դրանք միաձայն ընդունել էին մասնաժողովի առաջարկը—մասնակցել խորհրդի բուժարանների վրայ անելիք ծախսերին և այդպիսով ի-

բաւուճը ստանալ իրանց հիւանդներին բուժարաններն ուղարկել, առանց ամեն անգամուայ համար առանձին վճար տալու: Մասնակցութիւնը լինելու է բանուորների թուի համեմատ: Առանց ձանձրացնելու մանրամասնութիւններով, բաւականանանք յիշելով, որ օր. 100 բանուոր ունեցողը—տարեկան մօտ 600 ու պիտի տայ և այնուհետև բոլորովին ազատ իրաւունք ունենայ, թէ իր բանուորների և թէ նրանց ընտանիքների անդամներին անարգել խորհրդի բուժարաններն ուղարկելու:

Ժողովը՝ մասնաժողովի այս զեկուցումը հաստատեց և վճեց խնդրամատոյց լինել ուր հարկն է և թոյլաւութիւն ստանալ նաւթահարկ չը վճարող գործարանատէրերին մասնակից անելու խորհրդի բուժարանների ծախսերին և մի և նոյն ժամանակ այս նոր հարկը վճարողներին անդամակից անել ժողովին, սակայն միմիայն բուժարաններին վերաբերեալ հարցերում, իսկ մինչև այդ թոյլաւութեան ստացուելը, թոյլ տալ խորհրդին, որ առանձին համաձայնութիւն կայացնի այն գործարանատէրերի հետ, որոնք բարեյօժար կամքով կը ցանկանան մասնակցել վերոյիշեալ ծախսերին:

Սակայն մեր վերը յիշած օրէնքի կէտը գործարանական տեսչութեան ձեռքը մի այնպիսի ազդու զէնք է տալիս, որ եթէ տեսչութիւնը խստիւ հետևի,—կարելի է ասել, որ այսուհետև, նոյն իսկ այդ ժամանակաւոր բարեյօժարութիւնը—միջոց չի կարող տալ գործարանատիրոջ զրկել իր հիւանդ բանուորին բժշկական օգնութիւնից: Իսկ եթէ բոլորն էլ, ստիպուած տեսչութեան խստութիւնից, մասնակցեն խորհրդի ծախսերին, դրանով մի այնպիսի առատ աղբիւր կը բացուի խորհրդի բուժարանների համար, որ նրանց պակասութիւնների մի նշանաւոր մասը կարելի կը լինի վերացնել՝ աւելացնելով ընդունարանների և բժշկիների թիւը, հմուտ վիրաբոյժներ հրաւիրելով, որոնց հետ այլևս յաջողութեամբ չը մրցէին տեղական հայ ու թուրք «անդշինները» և այլն և այլն:

Մի հարց, որ անագին նշանակութիւն ունի թէ նաւթատէրերի և թէ աշխատող դասակարգի համար—դա հրէշաւոր հրդեհների հարցն է, որոնցով քանի գնում, աւելի և աւելի է հոչակուում Բագուի չըջանը, և սակայն մի դարմանալի անփութութիւն է տիրում մի այդպիսի հարցի նկատմամբ թէ նաւթատէրերի, թէ սրանց ժողովի, թէ խորհրդի և թէ նոյն իսկ յատուկ մասնաժողովի կողմից, որ ընտրուած էր այդ հարցին ընթացք տալու համար: Ամեն տարի շատ ու շատ միլիօններ են ոչնչանում, բազմաթիւ մարդկային զոհեր է տանում հրդեհը և սակայն մի տարի խորհուրդը զեկուցանում է, որ տասնումէկ (!!) ուրբի

է միայն ծախսել այդ հարցի վրայ, մի ուրիշ տարի հէնց ասենք դրա հարկերապատիկը, իսկ այս ժողովին՝ յատուկ մասնաժողովը եկաւ զեկուցանելու, թէ անկարելի էր մի բան անել, որովհետեւ միայն մէկ մասնաժողով էր ընտրուած, մինչդեռ պէտք կար երկուսն ընտրել. մէկը հանքերի (Բալախանի, Սաբունչի, և այլն) համար և միւսը Սև-քաղաքի գործարանական չրջանի համար: Բացի այդ մասնաժողովը պահանջում է փորձեր անելու համար 3—5 հազար ռուբլու մի ողորմելի գումար բաց թողնել. ողորմելի ենք ասում՝ չարիքի չափերը, վնասների մեծութիւնը և տարէց տարի զոհ գնացողների թիւը համեմատութեան առնելով:

Ի՞նչ է նշանակում մի այսպիսի կարևոր գործում տասնեակ, նոյն իսկ հարիւր հազարներ ծախսել մի ամբողջ դասակարգի համար, որի կարողութեան մի շատ նշանաւոր մասը ամեն տարի անխուսափելի կերպով զոհուում է այդ չարիքին: Եւ ի՞նչ կարելի է անել 3—5 հազարով: Չարիքը մեծ է, պահանջը անյետաձգելի և հարցը լուրջ: Այդ մասնաժողովները չեն, որ պիտի բարեյաող կերպով լուծեն այդ ծանրակշիռ հարցը: Ընտրուած են իրանց գործերով մինչև չլինքը ծանրաբեռնուած մարդիկ և յետոյ զարմանում—թէ ի՞նչու ոչինչ չէ արուած: Այդ ընտրուած մարդիկը, եթէ նոյն իսկ ձեռնահաս էլ լինէին, կրկին ոչինչ չէին կարող անել, որովհետեւ դրանցից շատերը ժամանակ չունեն նոյն իսկ իրանց պարտաւորութիւնները կատարելու: Օրինակ, ժողովում պարզուեց, որ Սև-քաղաքացիք միայն մի անգամ են ժողովուել, որովհետեւ նախագահը, որ գործարանների աւագ տեսուչն է (старш. фабр. инспект.) ժամանակ չունի և չէ կարող ունենալ իսկ, որովհետեւ մարդը ծանրաբեռնուած է իր անմիջական պարտաւորութիւններով: Ոչ միայն ժողովը, այլ նոյն իսկ առանձին նաւթատէրերից շատերը այնքան հարուստ են և այնպիսի մեծ վնասներ են կրում հրդեհից, որ ոչինչ չէին կորցնիլ, եթէ շարունակ մի քանի լուրջ մասնագէտներ պահէին իրանց ծառայութեան մէջ, որոնց միակ պարտքը լինէր զբաղուել այդ հարցով: Իսկ ժողովը հօ, էլ ինչ ասել կ'ուզի, որ անպայման պիտի այդպէս վարուէր, այդ լուրջ հարցի ուսումնասիրութիւնը և թէ պատահական և զբաղուած մարդկանց պիտի յանձնէր, այլ գիտութեամբ ղինուած 2—3 լուրջ մասնագէտների յանձնէր հարցի ուսումնասիրութիւնը, տալով նրանց ամեն յամարութիւններ՝ փորձեր անելու, պայմաններն ուսումնասիրելու և այլն: Թէ ի՞նչպէս են վարուում լուրջ գիտութեան հարկը ճանաչող և բանիմաց գործարանատէրերը այս կամ այն հարցը ուսումնասիրելիս, կարելի է օրինակ վերցնել գերմանացիներից:

Բադէնի մի գործարան (Badische Anilin und Sodafabrik), որ 6200 բանուոր է բանեցնում, բացի բազմաթիւ մասնագէտ—տեխնիկներէից ու ինժեներներէից, մի ահադին խումբ գիտնական քիմիկոսներ է պահում, որոնց թիւը 148-ի (!) է հասնում և հաստատապէս կարելի է պնդել, որ այդ գործարանը ոչինչ չէ կորցնում մի այդպիսի գիտնական խմբի ռոճիկ տալով, ընդհակառակը. նա իր ծախսածի տասնապատիկն է ստանում, օգտուելով նրանց գիտական աշխատութիւններով: Հէնց այդ գիտնական խմբի շնորհիւն է որ արդէն մի քանի տարի է այդ գործարանը ծծմբաթթու ստանալու մի հեշտ, արժան, նոյն իսկ առողջապահական տեսակէտից շատ աւելի աջող միջոց է գտնել, որով և օգտուում է ի փառս գերմանական գիտութեան և շատ լաւ արդիւնք է տալիս իր լուսամիտ բաժնետէրերին: Այժմ համեմատեցէք դրա հետ մեր 168 նաւթատէրերին, որոնք բոլորը միասին 3—5 հազար ո. են նշանակում հրդեհների հարցն ուսումնասիրելու և դրանց առաջն առնելու միջոցները նախագծելու համար...

Տարեց տարի հասարակութեան աւելի լայն խաւերն են սկսում հետաքրքրութիւն ցոյց տալ դէպի գանձարանապատկան հողերի աճուրդները և դժուար չէ նկատել, որ այդ հետաքրքրութիւնը աւելի հօտային, ոչխարային, անհաշիւ հետաքրքրութիւն է: Աճուրդին մասնակցողները, ցանկանալով անպատճառ մի կտոր նայթային հող էլ իրանք բաժին ստանան—գանձարանին այնպիսի գներ են խոստանում ստանալիք նաւթից, որ ուղղակի ընդհանրական ոգևորութեան, ազատի, թղթախաղի տարր են մտցնում գործի մէջ: Այդ ազատին պակաս չէ նպատակում մի հանգամանք, որի մասին խօսք եղաւ ժողովում և ես աւելորդ չեմ համարում մէջ բերել «Մուրճի» ընթերցողների համար հարցի էական մասը՝ «Յանկալի է արդե՞ք, որ ապագայ աճուրդներին ստացուող նաւթի քանակութեան աւելանալովը, պակասէր նրա պուղագինը, թէ ոչ»: Ահա ինչպէս էր դրուած հարցը: Աճուրդին ամեն ցանկացող փակ ծրարով մի որոշ պուղագին է նշանակում (այսինքն, խոստանում է ստանալիք նաւթի ամեն մի պուղի համար այս կամ այն գինը վճարել գանձարանին): Առաջուց գանձարանը յայտնում է նաւթի այն ամենապակաս քանակութիւնները, որ պէտք է աճուրդի գնացողը աչքի առաջ ունենայ ստանալ այս կամ այն կտոր հողից: Արդ՝ եթէ նա այդ քանակութեան երկուտակը ստանայ—երկրորդ պարտիայի (մասի) համար, ըստ պայմանի պիտի 100% պակաս վճարի: Օրինակ, եթէ մի որ և է կտոր հողից ստանալիք նաւթի ամենապակաս քանակութիւնը նշանակուած է 500 հազար

պուղ, իսկ այդ հողը վերցնողը մի միլիոն պուղ է ստանում տարեկան—նա առաջին կէս միլիոնի համար պարտաւոր է գանձարանին վճարել իր նշանակած գինը (դիցուք 10 կոպ.), իսկ երկրորդ կէս միլիոնի համար արդէն 10<sup>0</sup>/<sub>0</sub> պակաս պիտի վճարէ (այսինքն մեր վերցրած դէպքում—9 կոպ.): Եթէ 1<sup>1</sup>/<sub>2</sub> միլիոն ստանայ—նոյն կարգով վճարում է՝ առաջին կէս միլիոնի համար—10-ական կոպ., երկրորդ կէս միլիոնի համար—9-ական, իսկ երրորդ կէսի համար—8,1 կոպ., և այսպէս մինչև որ նախկին գնի կիսին հասնի (5 կոպ.), որից դէնը այլ ևս չէ անցնելու պուղագինը: Ահա այս կարգն է, որ քննութեան առարկայ դարձաւ ժողովում: Առաջուայ աճուրդների պայմանը դանազանւում էր վերև բերածից նրանով, որ ոչ թէ 10<sup>0</sup>/<sub>0</sub> էր պակասում ամեն պարտիայի համար, այլ  $\frac{1}{4}$  կոպ.: Անցեալ տարուայ դարնանը կայացած ժողովում նոյնպէս քննուեց այս հարցը և արդէն այն ժամանակ էլ ձայներ լսուեցին, թէ պուղագնի աստիճանական նուազումը—աժիօտաժի տարր է մտցնում աճուրդի գործի մէջ, բայց ժողովը, ձայների մեծամասնութեամբ օգտակար համարեց այդ աստիճանական նուազումը և խորհուրդը գրաւոր դիմեց մինիստրին, խնդրելով մտցնել հէնց այն իսկ կարգը, որ մենք վերը նկարագրեցինք: Նոյն իսկ, ինչպէս յայտածեց նախագահը (ինժ. Շոստակ), մինիստրը վճռած է եղել ոչընչացնել այդ աստիճանական նուազման սիստեմը, բայց, զիջելով խորհրդի խնդրին, թողել էր այդ սիստեմը վերջին աճուրդին, որ և, նոյն իսկ սեստեմի ամենաջերմ կողմնակիցներին, համոզեց, թէ որքան վտանգաւոր է մի այդպիսի ազաւորի, աժիօտաժի տարր մտցնելը գործի մէջ:

Իստենէր խառնեանը, լուսաբանելով հարցը, ապացուցեց, որ այդ չարաբաստիկ «նուազումը» վնասակար է և ցանկալի չէ, թէ արդիւնաբերողների և թէ տէրութեան գանձարանի համար:

«Արդիւնաբերողին երկու բան է հարկաւոր,—ասաց նա,—նուազ պուղավճար—յօգուտ գանձարանի և նաւթի բարձր գին—չուկայում: Բայց արդիւնաբերողը, աճուրդի գնալով, ինքն իրան խաբում է «պուղագնի նուազման» վրայ յայտ դնելով և բարձր գին է նշանակում, յոյսը դնելով իր բախտի վրայ և անհիմն հաշիւներ անելով, թէ՛ ահա, գանձարանը  $\frac{1}{2}$  միլիոն է նշանակել բայց ևս մէկի տեղ տասը հոր կը փորեմ, 20-ը կը փորեմ և 3—4 միլիոն կը ստանամ տարեկան և գանձարանին պակաս գին կը տամ ուրեմն: Բայց մոռանում է նա, որ շատ նաւթ ստանալով և այդպիսով նաւթի շուկան ողողելով անհափ ապրանքով—հէնց զրանով իսկ նա իր տունն է քանդելու, նաւթի գինն է գցելու, զրկելով իրան աճուրդութեան երկրորդ անհրաժեշտ պայ-

մանից—նաւթի բարձր գնից: Ահա այս է արդիւնաբերողի տեսակէտը: Այժմ նայենք գործին գանձարանի տեսակէտից, որ հողի տէրն է և ամենից առաջ պիտի աշխատէ, որ իր նաւթային հողերը, որոնց ազատ մնացած քանակութիւնը, ի դէպ ասել, այնքան էլ շատ չէ այժմ, կանոնաւոր մշակութեան ենթարկուեն, բոլոր շերտերից նաւթը ծծուի, դուրս քաշուի մինչև այդ շերտի չորանալը և ապա աւելի խորը փորուի: Մինչդեռ «աստիճանական նուազման» սիստեմը ստիպում է արդիւնաբերողին անմշակ թողնել վերևի շերտերը, որոնք դիցուք, օրական հազար—երկու հազար պուդ են տալիս և անցնել գնալ ֆոնտանի, շատրուանի, որովհետև, այլապէս նրա կազմած նախահաշիւը չէ կարող իրագործուել, նա չէ կարող գանձարանի նշանակած քանակութեան Յ-պատիկը, Ծ-պատիկը ստանալ, ինչպէս երազում էր: Եւ պարզ է, որ նրա այս անմիտ, գիշատիչ գործունէութիւնը—ոչ մի հաշիւ չէ հողատիրոջ համար, ուրեմն և գանձարանը միմիայն փնտռում է հողատիրոջ «պուդագին աստիճանական նուազումից»: Եւ վերջապէս, նաւթի այն քանակութիւնը, որ հանգստութեամբ, առանց շտապելու, պիտի ստացուէր հողից 10—20 տարւում, այժմ, այդ նոյն քանակութիւնը աւելի կարճ միջոցում հանելու նպատակով, մէկի տեղ տասը հոր պիտի փորուի և այդպիսով ահագին միլիոններ պիտի կորչեն իզուր, ապարդիւն, որին, ի հարկէ, անտարբեր աչքով չը պիտի նայէ գանձարանը, որ, ոչ միայն հողատէր է, այլ և աւելի բարձր, ընդհանուր շահերի ներկայացուցիչ»:

Ժողովի մեծամասնութիւնը ծափահարութեամբ իր հաւանութիւնը և համաձայնութիւնը յայտնեց խափսեանի ասածներին, որին իր համակարծիք լինելը յայտնեց նոյնպէս իշխան-կառավարչապետի ներկայացուցիչը: Այդպիսով կարելի է հաւաստի լինել, որ այլ ևս չի կրկնուիլ այն ափօտածը, որ այս վերջին անուրդին այնքան սխալների պատճառ դառաւ և այնքան մանր ու խոշոր դրամատէրեր իրանց ունեցածը վտանգի ենթարկեցին...

Մի և նոյն նիստում ժողովը հաստատեց Բժշկական խորհրդի հանձնադրութեան նախագիծը: Վերջապէս խորհրդի ծառայութեան մէջ գտնուած 18 բժիշկ մի կօլլեգիալ կազմակերպութիւն են ստանում, որի նպատակը պիտի լինի քննել բժշկական-առողջապահական հարցերը, բժիշկների և բժշկական ստորին ծառայողների ընտրութիւնը, բժշկական էթիկային վերաբերեալ հարցերը. սակայն այդ բժշկական խորհրդի որոշումները դժբախտաբար միայն խորհրդակցական նշանակութիւն պիտի ունենան և վերջնական որոշում կայացնելը կախուած է լինելու ժողովի խորհրդից: Այնուամենայնիւ խորհրդի բուժարանների գործը սրա-

նով մի քայլ է անում դէպի առաջ և սրտանց պիտի ողջունել այդ առաջադիմութիւնը, քանի որ մի այդպիսի կազմակերպութիւն հաւանականօրէն կը սանձահարէր այն ճարպիկ ինտրիգաններին, որոնց շնորհիւ վերջին տարիներս բազմաթիւ գործունեայ և սիրուած բժիշկներ ստիպուած էին թողնել և այժմ էլ դեռ թողնում են՝ Սորհրդի ամենամեծ հիւանդանոցում գործելու ասպարէզը այդ նոյն ճարպիկներին և դրանց արբանեակներին...

Երկու նիստում ժողովը զբաղուեց «նաւթային ապրանքները Բագուից արտահանելու կանոնների» քննութեամբ, որ առանձին հետաքրքրութիւն չունի ընթերցողի համար: Բնորոշ է միայն մի բան, որ ուրիշ երկրներում (օր. Ամերիկայում) երկաթուղիներն են իրար գլուխ ծակում ապրանք վերցնելու համար, իսկ մեր Բագում մի դադարկ վագօն ստանալու իրաւունքը (կերտսինի համար, դիցուք)—ժամանակին նայած—100 ո.—20 ո. առօք: Եւ, ահա, հանգամանքից ստիպուած, գործարանատէրերը մի ամբողջ հիմնարկութիւն են պահում, տարեկան 15 հազար ռուբլի են ծախսում այդ հիմնարկութեան վրայ, որի միակ նպատակն է, եղած վագօնները արդարացի բաժանել գործարանատէրերին. այդ հիմնարկութիւնը կոչւում է վագօններ բաժանող կոմիտէ (Комитетъ по распределенію вагоновъ-цистернъ Заб. Ж. Д.)

Սորհրդի կազմած ելումուտի նախահաշուից երևում է, որ սոյն 1901 թ. Սորհուրդը մուտք սպասում է մօտ 1,900,000 ո. իսկ ծախք—մօտ 1,350,000 ո., ուրեմն նախահաշուին նայելով Սորհուրդը մօտ 550 հազար ո. դեֆիցիտ է սպասում: Բժշկական-առողջապահական օգնութեան վրայ—Սորհուրդը ենթադրում է ծախսել մօտ 260 հազար և ժողովը հաստատեց այդ գումարը, որի առիթով աւելորդ չէ մէջ բերել պ. Լ. Պարոնեանի արած առարկութիւնը: «Եթէ այդ գումարի տասնապատիկն էլ ծախսենք, ասաց նա, այնու ամենայնիւ ցանկալի արդիւնք չենք ունենայ, մինչև որ բանուորների առողջապահական դրութիւնը չը բարելաւենք: Հէնց այդ նպատակով բանուորների համար կառուցանելիք բնակարանների հարց է եղել անցեալ ժողովներում, որ մինչև այժմ սպասում է իր վճռին»...

Նախագահի բացատրութիւնից պարզուեց, թէ սպասուում է պետական Սորհրդի (Государственный совѣтъ) վճռին, այդ բնակարանների համար խնդրած հողը յատկացնելու, որ, երևի, տեղի կ'ունենայ այս տարի:

Ոստիկանութեան համար յատկացրած մօտ 22 հազարի մասին ժողովի անդամներից շատերը յայտնեցին իրանց դժգոհութիւնը ոստիկանութեան անբաւարարութեան մասին, որին

պ. նահանգապետի ներկայացուցիչը պատասխանեց, թէ նահանգապետը առանձին մասնաժողով է կազմել՝ ոստիկանութեան համար նոր, բարեփոխուած կազմակերպութիւն մշակելու ժողովը վճռեց խնդրել, որ այդ մասնաժողովին թոյլ տրուի մասնակցել և իր խորհրդի անդամներէց մէկին:

Ուսումնարանների համար խորհուրդը մօտ 31 հազար ծախք էր նախագծել, ժողովը դեռ մի բան էլ աւելացրեց (կիրակնօրեայ ուսումն. վրայ էլի 1000 ու.), բացի 7500 ուրբուց, որ նշանակուած է միանուագ ծախք լուսաւորութեան գործի վրայ:

Եկեղեցիների կառուցման իբր օժանդակութիւն—նախահաշուով միայն 1000 ու. է նշանակուած, հայ-լուսաւորչական եկեղեցու յատկագիծը պատուիրելու համար: Ռուսաց եկեղեցու համար նախորդ ժողովներում վճռուած էր հանգանակութիւն բանալ և հանգանակած գումարի վրայ խորհրդի կողմից աւելացնել այնքան, որ 30 հազարի մի գումար լրանայ: Հանգանակութիւնը քիչ բան էր տուել և այդ 30 հազար գումարով եկեղեցին դեռ շատ հեռու է շինուել-վերջանալուց, և ահա եկեղեցու շինութեան համար նշանակուած մասնաժողովի նախագահը դիմել էր ժողովին, խնդրելով օգնել օրթօգօքս եկեղեցու վերջացնելուն, կրկին 30 հազարի մի նպաստով: Մի այդպիսի մեծ գումար, որ չէր մտել նախահաշուի մէջ, վիճաբանութեան առարկայ դարձաւ, մանաւանդ որ նախահաշիւը առանց այն էլ մեծ դեփիցիտով էր կազմուած: Սակայն խորհրդի նախագահը (պ. Պ. Ղուկասեանը) դիմեց ժողովին, նկարագրելով Բալխանում ապրող բանուոր դասակարգի աննախանձելի դրութիւնը. «Այդ ողորմելիները, ասաց նա, գուրկ ամեն նիւթական յարմարութիւններից, ոտից մինչև գլուխը ցեխի մէջ թաղուած, չնչելով Բալխանու կազարմանների գարշահոտութիւնները, մի և նոյն ժամանակ գուրկ են և հոգևոր մխիթարութիւնից—Աստուծո տաճարից, որի մէջ գոնէ ամիսը մէկ անգամ իրանց «մարդ» զգային: Մուսուլման բանուորները—դեռ միջոց ունեն գոհացնելու իրանց հոգևոր պէտքերը չրջակայ թրքաբնակ գիւղերի մզկիթներում: Ռուսադաւանները ահա երկու տարի է, որ մի ժամանակաւոր եկեղեցի ունեն և այժմ հարցը մշտական եկեղեցու կամարները ծածկելու և վերջացնելու մէջն է և ես գալիս եմ խնդրելու ժողովին մի այդպիսի սուրբ գործի համար, առանց վախենալու դեփիցիտից, առատօրէն բանալ իր գանձարանը և տալ հարկաւոր գումարը: Սակայն, պիտի աւելացնեմ, ասաց նա, որ այս գործում մոռացուած է մի կրօնական համայնք, հայ-լուսաւորչականները, որ մեր բանուորների մէջ մի ստուար բազմութիւն է կազմում: Հայ եկեղեցու համար նոյն

իսկ փող էլ չէ պահանջուած, միայն կառավարութեան թոյլտուութիւնն է պակաս այդ անյետաձգելի գործը իրագործելու համար: Առաջարկուած եւ ժողովին միաբերան խնդրել իշխան-կառավարչապետի ներկայացուցչից, որ Թիֆլիս վերադառնալով զեկուցանի իշխան-կառավարչապետին, թէ ցանկանալի է, որ հայ-լուսաւորչական եկեղեցու կառուցման հարցը շուտով ստանայ իր դրական լուծումը: Ժողովը բուն ծափահարութիւններով միաձայն ընդունեց ճառախօսի առաջարկը, բայց իշխան-կառավարչապետի ներկայացուցչի պ. Ռովնեակովը դժուարացաւ յանձն առնել ժողովի յանձնարարութիւնը, առանց նախապէս դրա մասին հեռագրով հրահանգ ստանալու:

Ճանապարհների շինութեան և վերաշինութեան ծախք է նշանակուած—340 հազար, իսկ եղած ճանապարհները պահպանելու (բեմօնտի) ծախք—77 հազար: Այս հարցը, իբրեւ Խորհրդի գործունէութեան ամենաթոյլ կողմը այնքան զրգռել էր ժողովականների կրքերը, որ օպպօզիցիայի առաջնորդը, նոյն իսկ չը կարողանալով համբերել՝ հէնց առաջին նիստումը խստիւ հարձակուեց Խորհրդի վրայ: Այժմ, երբ արդէն հասել էր նրա հերթը, նա (ինժ. Ղուկասն) առաջարկեց ժողովին նոյն իսկ նկատողութիւն անել Խորհրդին, որովհետեւ այս վերջինը 800 հազար ռուբլի վաճենել էր ի զուր: «Ճանապարհների փոխարէն մենք ունենք փոսեր, ճահիճներ, ինչ ուզուած էր, բայց ոչ ճանապարհներ: Բալխանում գործ ունեցողները այնքան զրգռուած են Խորհրդի դէմ, որ երկաթուղու վագօններում Խորհրդի անդամները ստիպուած են թաղնուել հասարակութիւնից, վիրաւորանքների չենթարկուելու համար: Խորհուրդը չէ զգում իր պարտաւորութիւնների ծանրութիւնը, անուշադիր է և ուրեմն պարսաւանքի արժանի»:

Եւ իսկապէս վատ են ճանապարհները և իսկապէս շատ քիչ է արուած անցեալ տարի: Բայց արդարութիւնը պահանջում է խոստովանել, որ անցեալ տարուայ երկրորդ կիսում թէ Խորհուրդը և թէ նրա ծառայողները ուղղակի միջից կիսում էին ըստ կարելոյն շատ բան անելու, բայց արդէն առաջին կիսամեակը անցել էր անգործութեան մէջ, անփութութեան չնորհիւ, իսկ մինչև քար բերելն ու պատրաստելը—աչնախայն անձրևներն սկսուեցին: Եւ դեռ պէտք է զարմանալ, որ այդքան կարճ միջոցում, 12 վերստ նոր ճանապարհ էր շինուել... Թէ ինչ էր պատճառը, որ այդքան ուշ սկսեց Խորհուրդը մտածել ճանապարհների մասին—անյայտ մնաց, բայց անաչառ ունկնդրի համար պարզուեց, որ կարճ ժամանակամիջոցում դրանից աւելին անկարալի էր անել: Խորհուրդը ստիպուած

է եղել 9 միլիօն (!) պուդ քար բերել տալ ծովով—Անդրկասպեան երկրից, երկաթուղով—ուրիշ հեռաւոր տեղերից և դա հանաք բան չէ։ Ուրիշ տեղերում մի խորանարդ սաժէն խիճը 14—16 ու է նստում, իսկ խորհուրդը երբէք չէ կարող այդպիսի հեռաւոր տեղերից բերել տալով 80—90 ու պակաս նստեցնել։ Նոյն իսկ հէնց այդ գնով չէ կարելի ուղածի չափ քար բերել տալ։

Այս աղմկալից նիստի մէջ սակայն և ոչ մի կասկած չը յայտնուեց խորհրդի ծառայողների «ձեռների մաքրութեան» մասին. այդ մասին կասկածող չը կար։ Բայց տեղական «Каспий» լրագիրը ֆակտը յեղաշրջելով իր կլօնական բարբաջանքներում կամեցաւ ստուեր գցել մի խումբ մարդկանց վրայ, ուղղակի հասարակաց փողերի գող հռչակելով նրանց։ Ի պատիւ օպպօզիցիայի պէտք է ասել որ հետադայ նիստին ինժ. Ղուլեանը, որ այնքան մտրակել ու վատաբանել էր խորհրդի ճանապարհաշինութեան գործը, պարտք համարեց յայտնել իր զրգուանքը յօդուածագրի կեղտոտ ակնարկի դէմ և բացատրել, որ իր և իր համախոհների մտքովն էլ չէ անցել մեղադրել խորհրդի ծառայողներին գողութեան կամ անմաքրութեան մէջ։ Եւ իսկապէս, ընթերցողը ինքը կարող է դատել վերը բերածից, որ այդպիսի բան չէ ասուել ժողովում, և այդ մասին իր պարտքը համարեց պաշտօնապէս վկայել նոյն լրագրում ժողովի նախագահ ինժ. Շոստակը, ժողովի միաձայն խնդրանքը։

Ի.